

Vojne obavještajne i protuobavještajne službe Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Kraljevine Jugoslavije (1918. –1941.) – organizacija i djelovanje

... Slušam ga dugo i pažljivo, samo mi ponekad dođe da mu upadnem u reč i da mu kažem šta ja mislim o tome. Da, dođe mi da to učinim, ali neću mu kazati ništa, jer ja ničiju priču ne prekidam i nikog ne ispravljam, ponajmanje stradalnika koji priča o svom stradanju. I kud bih ja došao kad bih to činio. Onda priče ne bi ni bilo. A svaka priča je, na svoj način, i u određenom trenutku, iskrena i istinita, a kao takvu treba je saslušati i primiti...

Ivo Andrić, iz priče „Alipaša”¹

ANDRZEJ KRZAK

Sveučilište Jan Długosz u Częstochowi

Częstochowa, Poljska

stanczyk2@o2.pl

Vojno-obavještajne i protuobavještajne službe Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Kraljevine Jugoslavije bile su nastavak specijalnih službi Kneževine, a potom i Kraljevine Srbije, osnovanih u 19. stoljeću zajedno s državom. Tadašnja organizacijska rješenja omogućila su da se nakon 1918. godine relativno brzo obnovi i kreira efikasni informacijski te protušpijunski sustav jugoslavenske države. Tijekom više od dvadeset godina obavještajna i kontraobavještajna služba jugoslavenskih snaga bila je četiri puta reorganizirana u cilju jačanja državne sigurnosti. Autor je iznio tezu da su se korištena rješenja pokazala efikasnim u operativnoj praksi. Organizacijska struktura jugoslavenske ofenzivne i obrambene vojno-obavještajne službe odražavala je suvremene trendove i upotrebljava je modele odgovarajuće jugoslavenskoj državi i složenim sigurnosnim uvjetima na Balkanu od 1918. do 1941.

Ključne riječi: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevina Jugoslavija; vojne obavještajne i protuobavještajne službe; obavještajni odjel; obavještajni centar; operativne djelatnosti

¹ Pukovnik Žarko Popović, *Beleška urednika sajta Dragoslava Simića*, Audio i foto arhiv, pristup ostvaren 12. 5. 2022., <http://www.audioifotoarhiv.com/gosti%20sajta/ZarkoPopovic.html>.

Uvod

Prvi oblici srpske državnosti, pored javne uprave i tijela nadležnih za sigurnost (u širem smislu), ustanovljeni su tijekom Prvoga srpskog ustanka (1804. – 1813.). Na jednom od prvih sastanaka ustaničkoga vodstva odlučeno je da se policijske snage povjere vojnim zapovjednicima. Na taj su način osnovani prvi sigurnosni organi koji, prema definiciji, nisu bili tajne službe, iako su obavljali obrambene, odnosno protuobavještajne zadaće.²

Međutim, sigurnosne prijetnje za srpsku državnost, najprije kneževinu, zatim kraljevinu, natjerale su civilne i vojne vlasti na stvaranje sustava koji bi jamčio opstanak i razvoj Srbije. Treba pritom naglasiti da je institucionalni nastanak srpskih sigurnosnih tijela u isto vrijeme bio i početak jugoslaven-skih obavještajnih i protuobavještajnih službi.

Prve jedinice zadužene za prikupljanje podataka i zaštitu vojske od stranih špijunskih aktivnosti, koje su bile osnovane u drugoj polovini XIX. stoljeća, našle su se u sastavu Ministarstva vojske.³ Tek nakon formiranja Glavnoga stožera, tj. 5. veljače 1876., došlo je do promjena u organizaciji informativnih službi Kneževine Srbije. U okviru Stožera postojao je Operativni odjel, u čije su zadaće spadali informativni rad i zaštita vojske (obavještajna i protuobavještajna služba).⁴ Sljedeća organizacijska promjena tajnih službi Kraljevine Srbije dogodila se 1884. godine. Glavni stožer dekretom je dobio novu strukturu, koja se sastojala od tri odjela: Operativnoga, Geografskoga i Povijesnoga.⁵ Nakon nastanka Zapovjedništva aktivne vojne službe (u siječnju 1898.) u njegov sastav ušao je Operativni odjel, u čijem je okviru kreirana obavještajna ćelija.⁶

Krajem XIX. stoljeća nastala je moderna srpska obavještajna služba, tj. Vanjski (Informacijski) odjel, koji je bio dio Operativnoga odjela Glavnoga stožera.⁷

² МИЛОШЕВИЋ, БОГДАНОВИЋ, *Безбедност обновљене Србије*, 11-12.

³ Nastanak i razvoj obavještajnih i protuobavještajnih struktura u Srbiji, potom u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca / Jugoslaviji (1918. – 1941.), iznimno je zanimljiv znanstveni problem. Osnovna istraživanja započeo je srpski vojni povjesničar prof. dr. Dalibor Denda, koji je u nekoliko svojih radova iznio rezultate višegodišnjega proučavanja povijesti srpske, odnosno jugoslavenske vojne obavještajne i protuobavještajne službe u međuraću. Nažalost, nedovoljan broj arhivskih izvora onemogućava rekonstrukciju povijesti tajnih službi Kraljevine. U brojnoj literaturi nalazimo djelomične podatke, koji nam pak omogućavaju opisati organizaciju i zadaće te djelovanje obavještajnih i protuobavještajnih službi Kraljevine. Ovaj je članak pokušaj sintetiziranja dosadašnjih postignuća srpskih povjesničara, koja je autor dopunio vlastitim istraživanjima iz arhiva Srbije, Hrvatske, Velike Britanije i Poljske. On nije kompilacija znanstvenih dostignuća, posebice prof. Dende, nego pokušaj razvoja i proširenja njegovih istraživanja.

⁴ КОВАЧ, ПОПОВИЋ ГРИГОРОВ, *Војна служба безбедности*, 21-24; МИЛОШЕВИЋ, *Шпијунажа и контрашпијунажа*, 8.

⁵ ДЕНДА, „Војна обавештајна служба”, 22; ЂУКИЋ, „Оснивање и рад Главног генералштаба”, 330-331.

⁶ МИЛИЋЕВИЋ, *Реформа војске Србије*, 40-42; ЂУКИЋ, „Оснивање и рад Главног генералштаба”, 331.

⁷ МИЈАЛКОВСКИ et al., *Шпијунско ратовање Кралевине Србије*, 208.

Njegove zadaće uključivale su „pobavljanje podataka o jačini, položaju i nameri [vojske]; (...) pribiranje i sastavljanje podataka iz novina; nadzor nad korespondencijom, koja ide od vojske u pozadnost i odavde u vojsku; pribiranje karata i statističkih podataka”.⁸ Osim obavještajne centrale, za prikupljanje obavještajnih podataka u pograničnim područjima bili su zaduženi časnici žandarmerije i graničnih jedinica (Smederevo, Užice, Valjevo, Zaječar, Raška).⁹

Dužnosti srpskih obavještajaca bile su usmjerene na prikupljanje podataka strateške naravi za državu. U naredbi o djelovanju Glavnoga stožera iz 1902. možemo pročitati da su zadaće bile sljedeće: „(...) da [obavještajna služba] izučava organizaciju, formaciju, dislokaciju, nastavu i celokupnu ubojnu opremu susednih zemalja, kao i da sređuje podatke o tome: da vrši studiju susednih država sa gledišta vojno-topografskog, vojno-statističkog, vojno-administrativnog i fortifikacijskog; da prati uopšte vojno razviće stranih velikih sila u cilju usavršavanja naše vojske, kao i unutrašnje političko-ekonomsko stanje njihovo.”¹⁰

Jedan od prvih šefova srpske informativne službe bio je istaknuti srpski vojvoda Radomir Putnik (u opisivanom razdoblju u činu potpukovnika), a njegova glavna zadaća bila je proučavanje te praćenje područja i vojski susjednih država, tj. Austro-Ugarske, Osmanskoga Carstva, Kraljevine Bugarske, Kraljevine Rumunjske i Kraljevine Grčke.

Iznimno važan element srpskoga sustava obavještajnih službi bili su vojni diplomati. Srpski vojni izaslanici počeli su djelovati 1878., najprije u Beču,¹¹ i Osmanskom Carstvu (1881.).¹²

Sljedeća važna etapa u razvoju srpskih tajnih službi bilo je razdoblje nakon Svibanjskoga prevrata 1903. i povratka dinastije Karađorđević na prijestolje. Zbog sve veće napetosti između Srbije i Austro-Ugarske,¹³ kao i priprema za rat protiv Osmanskoga Carstva, pojačane su obavještajne i protuobavještajne aktivnosti. Tako je srpska obavještajna služba od 1903. do 1914. postigla znatnu učinkovitost u izvršavanju zadataka koje su pred nju postavljali politički i vojni organi. Osim malobrojnih obavještajaca, za prikupljanje vrijednih podataka, osobito o osmanskoj vojsci, bili su zaduženi i graničari.¹⁴ Oni su od 1911. pojačali obavještajnu aktivnost u području pogranične (tzv. plitke) te granične obavještajne službe.¹⁵

⁸ МИЛОШЕВИЋ, *Шпијунажа и контрашпијунажа*, 8.

⁹ *Isto*, 9.

¹⁰ *Isto*.

¹¹ ПОПОВИЋ, МИЛИЋЕВИЋ, *Министри војни*, 20.

¹² ДЕНДА, „Војна обавештајна служба”, 22.

¹³ Treba naglasiti da su do početka XX. stoljeća sigurnosni organi Kraljevine Srbije vodili protušpijunsku borbu protiv austrougarske obavještajne službe, koja je posebno došla do izražaja nakon Aneksijske krize 1908. godine. Glavni centri sigurnosnih organa bili su smješteni u Beogradu, Nišu, Negotinu i Prizrenu. Srpska kontraobavještajna služba, unatoč skromnom iskustvu, efikasno je proučavala agenturne mreže i pojedine agente Monarhije. MIJALKOVSKI et al., *Špijunske ratovanje Kraljevine Srbije*, 27-56 i *passim*.

¹⁴ *Isto*.

¹⁵ Vojnoobavještajna djelatnost znatno se intenzivirala nakon aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine. U opisivanom razdoblju srpski Glavni stožer organizirao je pogranične pojaseve

Veliki uspjesi na obavještajnom planu postignuti su prvenstveno zahvaljujući suradnji sa savezničkim obavještajnim službama, odnosno prikupljanju informacija od vojnih atašea i drugih predstavnika koji su radili u diplomatskim te konzularnim predstavništvima Srbije, kao i ispitivanju dezertera i ratnih zarobljenika. Osim toga, pojačana je izviđačka djelatnost određenih konjaničkih jedinica u pograničnom pojasu, a nakon izbijanja rata na pojedinim ratištima.¹⁶ Jedinice su morale izviđati određene skupine i položaj neprijateljskih snaga, a njihovu djelatnost podržalo je i zračno izviđanje, koje se obavljalo tijekom balkanskih ratova i Prvoga svjetskog rata.¹⁷

Informativni odjel bio je nadležan za obavještajno istraživanje susjednih zemalja Kraljevine Srbije i protuobavještajnu zaštitu oružanih snaga srpske države. Godine 1912. njegova je struktura promijenjena i podređena Vrhovnom zapovjedništvu srpske vojske.¹⁸ Također je promijenjen naziv u Obavještajni odjel.

Od 1910. šef Odjela bio je potpukovnik Milan Milovanović, zamijenjen 1913. Zatim je službu preuzeo potpukovnik Dragutin Dimitrijević (Apis), a od 1915. ona se našla pod zapovjedništvom general-pukovnika Danila Kalafatovića. Godine 1917. na čelo obavještajne službe stao je Mihajlo Jovanović.¹⁹

Srpska vojna obavještajna i protuobavještajna služba nalazila se u sastavu Operativnoga odjela Vrhovnoga zapovjedništva tijekom vojnih operacija 1918. i nakon oslobođenja zemlje. Odjel se sastojao od sljedećih odsjeka: obavještajnoga (zapovjedništva vojske i divizija) i policijskoga te od obrambene obavještajne službe i Vojnoga tiskovnog ureda (od reorganizacije 1916. godine).²⁰ Do travnja 1918. u Operativnom odjelu služili su bojnik/general Mihailo Bodi, bojnik/pukovnik Mirko Marinković, kapetan/general Milutin Milenković, rezervni potporučnik / general František Kryštof (po nacionalnosti Čeh, poslije u čehoslovačkoj vojsci) i rezervni potporučnik Vladimir Garašanin. Načelnik policijskoga odsjeka bio je pukovnik Kosta Tucaković,²¹ a funkciju načelnika Vojnoga tiskovnog ureda obnašali su profesor Slobodan Jovanović te zatim profesor Šarčević.²²

pored granica s Austro-Ugarskom i Osmanskim Carstvom. Svako je područje imalo obavještajnoga časnika, koji je nadzirao informativne aktivnosti u svojem pojasu. ЖИВОТИЋ, „Апис на Косову 1912. године”, 48-49.

¹⁶ ПЕШИЋ et al., *Обавештајна служба Краљевине Србије*, 144-159.

¹⁷ МИЛОШЕВИЋ, *Шпијунажа и контрашпијунажа*, 11; ПЕШИЋ et al., *Обавештајна служба Краљевине Србије*, 164-178 i *passim*.

¹⁸ МИЈАЛКОВСКИ et al., *Špijunsko ratovanje Kraljevine Srbije*, 209.

¹⁹ ЂОКИЋ, НИКОЛИЋ, ВЕЛИЧКОВИЋ, *Војнообавештајна служба у Србији*, 112. Prema arhivskom dokumentu koji se nalazi u fondovima Vojnoga arhiva u Beogradu i Hrvatskoga državnog arhiva, šefovi Obavještajnoga odjela do sredine 1918. bili su (kronološki) pukovnik/general Danilo Kalafatović, pukovnik/general Mihailo Jovanović i pukovnik/general Miloš Jovanović. *Bivša jugoslovenska vojnootbaveštajna služba (elaborat), I i II deo*, 1948.: *II deo*, 1, u: SR-VA-AVA-2-4.000.01 i HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, sign. 010.3.1.

²⁰ *Bivša jugoslovenska vojnootbaveštajna služba (elaborat), II deo*, 2; ПЕШИЋ et al., *Обавештајна служба Краљевине Србије*, 138.

²¹ ДЕНДА, „Војна обавештајна служба”, 23.

²² *Bivša jugoslovenska vojnootbaveštajna služba (elaborat), II deo*, 1-2; ДЕНДА, „Војна обавештајна служба”, 23.

Informativne aktivnosti izvan zemlje obavljali su vojni atašei i tzv. delegati Vrhovnoga zapovjedništva (Pariz, Rim, Solun), tj. časnici za vezu. Međutim, u zaleđu solunske fronte i na područjima oslobođene Srbije djelovale su posebne obrambene ćelije Opštevojnoga odeljenja Ministarstva vojske/rata.²³

Obavještajne i protuobavještajne službe Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Kraljevine Jugoslavije

Organizacijski razvoj jugoslavenskih tajnih službi od 1918. do 1941. može se podijeliti na četiri razdoblja:

- od 1918. do 1920.
- od 1920. (nakon prijelaza oružanih snaga u redovno stanje) do 1929.
- od 1929. do druge polovine 1937.
- od druge polovine 1937. do 1941.²⁴

Razdoblje od 1918. do 1920.

Kao što je rečeno, nakon završetka vojnih aktivnosti u studenom 1918. struktura oružanih snaga Kraljevine Srbije nakon prijelaza u redovno stanje nije se promijenila do travnja 1920. U tom razdoblju Operativni odjel bio je još uvijek u sastavu Vrhovnoga zapovjedništva. Zajedno s normalizacijom političke situacije i stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), jedinice i zapovjedni lanci započeli su proces reorganizacije. Obavještajna i protuobavještajna služba ušla je u sastav Glavnoga stožera, podređenog Ministarstvu vojske i mornarice.

Razdoblje od 1920. do 1929.

U skladu s uredbom o Glavnom stožeru, u travnju 1920. osnovan je Obavještajni odjel, čije su zadaće bile obavljanje operativne djelatnosti, odnosno prikupljanje podataka, i zaštita Kraljevine od špijunaže. Istodobno je u Ministarstvu vojske i mornarice osnovana nova jedinica za održavanje kontakata između Stožera i Ministarstva, tj. Obavještajna sekcija (faktički je to bila jedinica za vezu). Na njezino je čelo stao potpukovnik Gojko Jovanović.²⁵

Godine 1923. Obavještajni odjel interno je reorganiziran time što su stvorene četiri sekcije. Prva, obavještajna sekcija prikupljala je podatke politič-

²³ МИЛОШЕВИЋ, *Шпијунажа и контрашпијунажа*, 11; ДЕНДА, „Војна обавештајна служба”, 23.

²⁴ *Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat), II deo*, 2-8; HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, sign. 010.3.8, *Zapisnik sa saslušanja Save Jankovića šefa obavještajnog centra na Sušaku*, 6-7.

²⁵ ДЕНДА, „Војна обавештајна служба”, 25.

ko-vojne naravi o stranim državama. Održavala je također kontakte s vojnim atašeiima akreditiranim u Kraljevini i predstavnicima mirovnih misija. Druga, obrambena (protuobavještajna) sekcija bavila se suzbijanjem špijunskih, subverzivnih i diverzantskih djelatnosti usmjerenih protiv jugoslavenske države. Treća sekcija, za proučavanje i analize, razmatrala je političko-vojna pitanja Jugoslavije, savezničkih država i onih za koje se sumnjalo da su neprijateljski raspoložene prema Kraljevini. Pripremala je tiskovne, informacijske objave i sl. Četvrta sekcija bavila se dešifriranjem i analizom stranih sistema šifriranja. Stvarala je i vlastite šifre. U njezinu sastavu nalazila su se dva laboratorija: fotografski i kemijski.²⁶

Obavještajnu djelatnost Obavještajnoga odjela podupirali su i vojni atašei Kraljevine SHS. Oni su na početku bili neposredno podređeni Ministarstvu vojske i mornarice (do 1922. Kabinetu ministra). Nakon 1922. operativno su postali podređeni Obavještajnom odjelu, no faktički su i dalje ostali u nadležnosti ministra vojske i mornarice. Poslije završetka rata reorganizirana je mreža vojnodiplomatskih radnih mjesta tako što su se uspostavile nove službe u državama nastalim kao posljedica urušavanja poretka Bečkog kongresa. Među ostalima, imenovani su vojni atašei u Čehoslovačkoj (1919.) i Poljskoj (1920.). Osim toga, ojačana su reaktivirana radna mjesta u poraženim zemljama, tj. u Austriji, Bugarskoj i Mađarskoj, koja su, pored informativne djelatnosti, imala cilj pratiti poštovanje prekida vatre te stanje mirovnog procesa.²⁷

Godine 1927. novom uredbom o Glavnom stožeru sekcije su pretvorene u odjele, ali su im zadaće u praksi ostale iste.

U opisanom razdoblju načelnici Obavještajnoga odjela bili su pukovnik Miloš Jovanović, pukovnik/general Dušan Trifunović, general Petar Marković i brigadni general Živko Stanisavljević.²⁸

Operativna djelatnost jugoslavenskih službi temeljila se na kvalificiranom, no malobrojnem osoblju, koje je imalo iskustvo iz vremena rada u obavještajnoj i protuobavještajnoj službi Kraljevine Srbije. Nakon prijelaza vojske u redovno stanje stožer obavještajne i protuobavještajne službe činili su stažisti. Svoju obuku završili su u središnjim ćelijama službe.

Godine 1921. uveden je doktrinarni dokument koji je regulirao operativno djelovanje jugoslavenske obavještajne i protuobavještajne službe. U tom dokumentu pod nazivom *Uput za obaveštajnu službu* opisana je organizacija obavještajne službe, način prikupljanja podataka, načela vrbovanja, obuke i suradnje s agentima te korištene kooperativne tehnike. *Uput* je podijeljen na četiri dijela. Prvi detaljno opisuje organizaciju, strukturu i podređenost služ-

²⁶ *Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat), II deo, 2; Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat), I deo, 1; ДЕНДА, „Вojна обавештајна служба”, 25.*

²⁷ „Istorija vojne obaveštajne službe Srbije: Apis, Putnik, Draža...”, *Intermagazin*, 14. 5. 2014., pristup ostvaren 24. 4. 2023., <https://www.intermagazin.rs/istorija-vojne-obaveštajne-sluzbe-srbije-apis-putnik-draza/>.

²⁸ *Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat), II deo, 3.*

be, drugi predstavlja modele dobivanja informacija u državama bitnim s obavještajnoga gledišta, treći opisuje odabir i razvoj agenata te način ostvarivanja suradnje s njima, a četvrti dio prikazuje metode i oblike borbe protiv stranih obavještajnih i protuobavještajnih službi.²⁹

Zadaće vojne obavještajne službe Kraljevine Jugoslavije bile su:

- sagledavanje i praćenje političko-vojne situacije, razrađivanje struktura i vojnih potencijala susjednih država
- sustavno vođenje evidencije o susjednim državama, stranim oružanim snagama (osobito onih država za koje se smatralo da su neprijateljske prema Jugoslaviji), njihovu vojnom potencijalu, organizacijskim promjenama, naoružanju i opremi, moralu i disciplini, pripremama za rat, planovima mobilizacije i vježbi (manevara), kao i komunikacijskim mrežama i infrastrukturi
- praćenje, prikupljanje i evidencija tiskovnih i stručnih publikacija posvećenih vojnim, političkim i ekonomskim pitanjima te pitanjima i aspektima vezanim za široko shvaćenu političku i vojnu sigurnost („bijela inteligencija”)
- stvaranje informacijske (obavještajne) mreže koja bi omogućivala praćenje, prikupljanje i stalni protok podataka potrebnih za upravljanje oružanim snagama i državom
- vođenje za interese Jugoslavije korisnih informativno-propagandnih aktivnosti od pripadnika agenture i pouzdanih osoba te vođenje tiska i izdavačkih kuća.³⁰

Ofenzivna obavještajna služba bila je usmjerena na dobivanje podataka o pitanjima vezanim za politički i vojni potencijal Italije (za koju se mislilo da je glavni protivnik jugoslavenske države),³¹ Mađarske i Bugarske (kao susjedne države, postavljale su revizionističke zahtjeve, tražeći revindikaciju versajskog poretka)³² te Albanije (s jedne strane vazal, oruđe rimske politike, s druge strane susjed koji zahtijeva jugozapadni dio Jugoslavije). Štoviše, vojni obavještajci dobivali su podatke o djelovanju neprijateljskih snaga aktivnih izvan jugoslavenskih granica. To se uglavnom odnosilo na komunističke organi-

²⁹ Isto.

³⁰ Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat), I deo, 11-12.

³¹ KRIZMAN, *Vanjska politika jugoslavenske države*, 24-31, 35-43, 51-61, 96-116 i *passim*; The National Archives Kew London, The Security Service, Italian Intelligence Organisations in Yugoslavia, Sign. KV 3/293, *Italian S.S. in Yugoslavia. M.I.5. (Mr. Curry); Report from Belgrade, Most Secret. No: 930608, Date: 19th April, 1928.; Yugoslavia – External. Italo-Yugoslav External Relations, Belgrade 9.2.27., Yugoslavia – Internal. Anti-spionage Activity. M.I.1.c. 28.7.23.*

³² Kao rezultat promjena koje su donijeli mirovni ugovori u Saint-Germain-en-Laye (s Austrijom 19. rujna 1919.), Neuillyju (s Bugarskom 27. studenog 1919.) i Trianonu (s Mađarskom 4. lipnja 1920.). BJELAJAC, *Diplomatija i vojska*, 127-130, 136-141, 151-158 i *passim*.

zacije (osobito na Kominternu),³³ sovjetsku obavještajnu službu te hrvatske i makedonske separatiste.³⁴

Protuobavještajna služba imala je sljedeće zadaće:

- praćenje unutarnjega stanja u zemlji i informiranje državnih tijela o prijetnjama sigurnosti države
- suzbijanje strane špijunaže u oružanim snagama i situacija koje su se odnosile na vojnu sigurnost države
- suprotstavljanje subverzivnim akcijama, sabotажama, diverzantskim i terorističkim operacijama koje bi mogle ugroziti sigurnost države te njezin ustavni poredak
- zaštita klasificiranih informacija čiji bi gubitak mogao naštetiti državnim interesima
- vođenje evidencije o osobama osumnjičenim za agenturno i protu-državno djelovanje, uključujući i strane agente protiv kojih se istraga vodila ili i dalje vodi, te o političkim protivnicima, disidentima i članovima protudržavnih organizacija.³⁵

Operativne aktivnosti obavještajne i protuobavještajne naravi do 1927. odvijale su se na osnovi teritorijalne podjele, tj. svaka divizija (divizijska oblast) imala je obavještajnog časnika koji je obavljao dužnosti načelnika stožera divizije i bio kadrovski časnik obavještajne i protuobavještajne službe (obično nakon obuke). Obavještajna i protuobavještajna djelatnost vršila se na razini pukovnije, s tim što je bila ograničena i vođena od određenoga časnika (najčešće pobočnika zapovjednika jedinice). Međutim, on nije bio kadrovski časnik specijalnih službi.³⁶ Zaključno, obavještajac na razini jugoslavenske pukovnije

³³ ЖУТИЋ, „Коминтерна и Краљевина Југославија”, 167-176; SR-AJ-14-MUP KJ-OB BB, Komunistička delatnost, fasc. br. 102, *Prepis. Veliki župan Beogradske oblasti, Pov. br. 324 od 3 juna 1925 g.*, 112-113; SR-AJ-14-MUP KJ-OB BB, Politički život i prilike u zemlji, fasc. br. 102, *Izveštaj komandanta I armijske oblasti 13 marta 1920 god.*, 102; *Izveštaj komandanta I armijske oblasti 4 juna 1920 god.*, 102-135; *Prepis. Ministarstvo unutrašnjih dela Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd, Odeljenje za Banat, Bačku i Baranju, Broj pov. 1957/1920*, 102-138; HR-HDA-145-SBODZ, kut. 21, *Savska banovina, politička situacija, Kraljevska banska uprava, Savske banovine. Odeljak za državnu zaštitu. Str. Pov. br. 101/36*, 25 maja 1936, 2-3; SR-VA-VKJ, P. 17, kut. 2, fasc. 1, br. dok. 74, *Komunistička akcija i organizacija*.

³⁴ SR-VA-VKJ, P. 17, kut. 2, fasc. 1, br. dok. 74, *Tromesečni izveštaj o komitetima: Makedonskom, Kosovskom i Hrvatskom za IV, V, VI 1937*; SR-VA-VKJ, P. 17, kut. 2, fasc. 3, br. dok. 22; za srpanj, kolovoz i rujan 1937. godine, kut. 3, fasc. 3, br. dok. 22; za listopad, studeni i prosinac 1937. godine, kut. 5, fasc. 3, br. dok. 24; za siječanj, veljaču i ožujak 1939. godine, kut. 7, fasc. 3, br. dok. 21; za travanj, svibanj i lipanj 1939. godine, kut. 8, fasc. 3, br. dok. 28; za srpanj, kolovoz i rujan 1939. godine, kut. 9, fasc. 3, br. dok. 25; za listopad, studeni i prosinac 1939. godine, kut. 10, fasc. 3, br. dok. 15; za listopad, studeni i prosinac 1940. godine, kut. 11, fasc. 3, br. dok. 20; HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, sign. 013.1, *Ustaški pokret između dva svetska rata*, 1-76.

³⁵ *Bivša jugoslavenska vojnobavještajna služba (elaborat)*, I deo, 17.

³⁶ HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, sign. 010.3.13, *Obavještajna služba jugoslavenske vojske s područja Osijeka i Baranje. Izjave: Pera Nikolića, Lazara Terzina, Borislava Slepčevića, Borislava Bešlića i dr., Bešlić Borislav, izjave o radu u ob. službi bivše jugoslavenske vojske*, 22.

bio je ravan poljskom informativnom časniku koji je djelovao u sastavu poljskih tajnih službi opisanoga razdoblja.³⁷

Organizacijski razvoj obavještajnih službi od 1929. do druge polovine 1937.

Krajem dvadesetih godina obavještajna i protuobavještajna služba Kraljevine Jugoslavije bila je koncentrirana u Obavještajnom odjelu Glavnoga stožera jugoslavenske vojske. Organizacija centrale obavještajnih službi u opisanom razdoblju nije se promijenila od 1927. godine. U Ministarstvu vojske i mornarice još uvijek je funkcionirala Obavještajna sekcija, čija je zadaća bila održavanje veze između Obavještajnoga odjela Glavnoga stožera i Ministarstva. Istodobno se sustavno povećavalo osoblje obavještajne centrale. Međutim, zadaće i unutarnja organizacijska podjela ostale su nepromijenjene unatoč preimenovanju sekcija u odjele.

U promatranom razdoblju šefovi Obavještajnoga odjela bili su brigadni general Mihailo Bodi (1929. – 1931.), brigadni/divizijski general Petar Aračić (1931. – 1936.) i pukovnik / divizijski general Borivoje Josimović.³⁸

Osim šefa i zapovjedništva, u odjelu je služio i pobočnik šefa Obavještajnoga odjela kapetan Amerigo Đivanović.

Prvi, obavještajni odjel bio je odgovoran za prikupljanje podataka o susjednim državama, evidenciju, analizu te razradu obavještajnoga materijala (čelnici jedinice bili su pukovnik/general Jovan Antić, pukovnik / brigadni general Đorđe Glišić i pukovnik Dragoljub Stojanović). Dodatno su u odjelu služili i potpukovnik / general-bojnik Vjekoslav Klišanić, kapetan/pukovnik Vjekoslav Kolb, kapetan Branko Plhak, kapetan Milan Stanković, kapetan Boško Todorović, bojnik/pukovnik Rista Petrović, kapetan Milovanović – časnik za vezu i drugi.

Drugi odjel, obrambeno-protuobavještajni, bavio se suprotstavljanjem špijunaži, analizom i procjenom prijetnji stranih obavještajnih službi. Šefovi odjela bili su general/pukovnik Mihajlo Mihajlović i potpukovnik/pukovnik Dušan Bojović. U odjelu su služili i bojnik Rista Pljaković, bojnik Eta Spajić, kapetan/pukovnik Uglješa Popović i drugi.

Treći odjel³⁹ bavio se vođenjem evidencije političkih i vojnih pitanja te „bijelim obavještajnim službama” (tj. pregledom, analizom, obradom poda-

³⁷ KRZAK, *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej*, 99-100.

³⁸ ДЕНДА, „Вojна обавештајна служба”, 26.

³⁹ Treći odjel praktički bi se po tadašnjoj nomenklaturi mogao svrstati u analitičko-evidencijski. Slične jedinice postojale su u gotovo svim tajnim službama međuraća, npr. u poljskom odjelu to je bio Evidencijski biro, nakon 1921. Drugi evidencijski odjel i od 1930. Treći odjel za evidenciju i proučavanja. KOŁAKOWSKI, *Czas próby*, 81-83; WBH-CAW, Oddz. II SG WP, sygn. I.303.4.184, *Rozkaz Szefa Sztabu Generalnego Nr 19052 z 15 października 1923 r. w sprawie zakresu działań i etatu Oddziału II Szt.Gen.*; sygn. I.303.4.159, *Organizacja*

taka iz tiska i stručnih publikacija), evidencijom i suzbijanjem neprijateljske propagande, evidencijom graničnih incidenata. Njegovi šefovi bili su pukovnik/general Linus Dekaneva, pukovnik Tonči (Anton) Kokalj, pukovnik Ivan Vrkljan i potpukovnik Petar Ostojić.

Četvrti odjel vodio je operativnu evidenciju i bavio se pitanjima vezanim za korespondenciju, pored klasificirane, te fotografskim i kemijskim poslovima potrebnim službama. Njegovi šefovi bili su pukovnik Đorđe Vujić, potpukovnik Gojko M. Jovanović i pukovnik Živko Stefanović. Osim njih, služili su i kapetan/pukovnik Mihajlo Kovačević, kapetan Zdenko Pilić i drugi.⁴⁰

Zaposleni su bili i civilni službenici, među ostalima Borivoje Božanović, koji je radio kao arhivar, Vasić kao crtač, a Igrutinović kao fotograf.⁴¹

Krajem 1936. u Četvrtom odjelu organiziraju se dvije sekcije: prva za evidenciju i arhivu, druga za fotografiju, s laboratorijem.⁴²

Tridesetih godina akreditiraju se atašei, najprije kapetan bojnoga broda Vladimir Marijašević u Londonu, koji je poslije akreditiran u Francuskoj (1930. – 1932.). Sljedeći akreditirani vojni izaslanici bili su general/pukovnik Novica B. Rakočević u Ankari (1935.) i general/pukovnik Žarko A. Verić u Berlinu (1936.).⁴³

Na početku je centrala vojnih specijalnih službi Kraljevine SHS/Jugoslavije imala 15 časnika, a od 1930. godine njih 30. Sljedećih godina proširuje se osoblje vojnih obavještajnih i protuobavještajnih službi, što je rezultiralo povećanjem broja zaposlenih. U opisivanom razdoblju u Odjelu su osnovane arhiva i knjižnica, čiji su radnici prikupljali domaći tisak i stručnu literaturu nabavljenu u inozemstvu. Reorganizirane su i operativne evidencije. Osnovana je Sekcija za kontakte s inozemstvom, koja se, među ostalim, bavila suradnjom s vojnim diplomatima akreditiranim u Jugoslaviji. Kontakti nisu bili regulirani sve do tridesetih godina XX. stoljeća i tek je krajem 1929. došlo do promjena. Na početku je za suradnju bio delegiran jedan časnik iz Odjela, a zatim je formirana specijalizirana jedinica zadužena za organiziranje putovanja atašea i sastanaka osoblja jugoslavenske vojske, kao i za informiranje o jugoslavenskim oružanim snagama. Prilikom posjeta vojnim jedinicama atašea je uvijek pratio časnik iz Obavještajnoga odjela.⁴⁴

Početkom tridesetih godina započela je centralizirana obuka obavještajnoga i protuobavještajnoga osoblja. Godine 1932. održan je prvi obavještajni tečaj, čiji je cilj bio pripremanje časničkoga osoblja za rad u centralama i terenskim jedinicama obavještajne i protuobavještajne službe Jugoslavije. Sljedećih

wewnętrzna Oddziału II Szt.Gen., L.5303/II.Inf.A.TO. z 14 lutego 1927 roku; sygn. I.303.4124, Schematy organizacyjne Oddziału II wraz ze strukturami terenowymi.

⁴⁰ Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat), II deo, 6.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto, 7.

⁴³ ДЕНДА, „Вojна обавештајна служба”, 27; KRANJC, *Vojaška obveščevalna služba v Kraljevini SHS/Jugoslavije*, 5.

⁴⁴ Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat), II deo, 7.

godina obuka se nastavljala (prema sačuvanim arhivskim podacima, od 1932. do 1940. održano je približno deset tečajeva. Prvi je trajao od 4. do 17. travnja 1932., a deveti je počeo 5. ožujka 1939. On je trajao 25 dana i prisustvovalo mu je tridesetak slušatelja).⁴⁵ Na temelju toga može se zaključiti da je obavještajne tečajeve najvjerojatnije završilo 270 osoba, dajući time svoj doprinos ofenzivnim i obrambenim ćelijama Obavještajnoga odjela Glavnoga stožera Kraljevine Jugoslavije.⁴⁶

Tečajevi su se sastojali od teorijske i praktične nastave (u omjeru 25% predavanja i 75% praktične nastave) iz različitih predmeta. Slušatelji su proučavali strane jezike, povijest ratova i vojske, povijest tajnih službi, elemente prava, politologije i vojne geografije (topografije), obavještajne tehnike, načela konspiracije, metode i oblike operativnoga rada, metode vrbovanja informatora, pripremu operativne dokumentacije, kriptografiju, fotografiju i mikrofotografiju, grafologiju. Prošli su i obuku o požarima, komunikacijskim tehnologijama te upravljanju motornim vozilima.⁴⁷ Od 1934. do 1935. organizirani su i dodatni tečajevi kriptografije.⁴⁸

Razdoblje od druge polovine 1937. do 1941. godine

Do travnja 1937. ofenzivna i obrambena obavještajna služba bile su centralizirane i izvršavale svojstvene zadatke predviđene za službe toga tipa:

- širenje efikasne agenturne mreže, aktivno prikupljanje informacija o unutarnjem stanju u zemlji i dobivanje podataka iz susjednih zemalja zbog rastuće ratne opasnosti
- prilagođavanje organizacije i operativnih sposobnosti aktualnim potrebama i zadacima
- pojačavanje aktivnosti u cilju održavanja sigurnosti operativnoga djelovanja i održavanje suradnje s drugim državnim tijelima na najvišoj razini
- efikasno korištenje obavještajnoga osoblja i precizno evidentiranje stečenoga materijala
- pravodobno slanje operativne dokumentacije (izvješća, informacije i drugo).⁴⁹

⁴⁵ Na tom tečaju predavali su se sljedeći predmeti: ofenzivna obavještajna služba za vrijeme mira i rata, obrambena obavještajna služba za vrijeme mira i rata, propaganda, rad i cenzura za vrijeme mira i rata, kriptografija, upotreba kemije u obavještajnoj službi, upotreba fotografije u obavještajnoj službi, rješavanje problema obavještajne službe. *Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat), I deo, 11.*

⁴⁶ ДЕНДА, „Вojна обавештајна служба”, 26.

⁴⁷ HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, sign. 010.3.3., *Izradak o jugoslavenskoj obavještajnoj službi, Obavještajna služba bivše Jugoslavije. Program višeg specijalnog Kursa za više i niže aktivne i rezervne oficire sa višom vojnom spremom, III-XXVI.*

⁴⁸ HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, sign. 010.3.8, *Zapisnik sa saslušanja Save Jankovića šefa obavještajnog centra na Sušaku, 8.*

⁴⁹ *Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat), I deo, 2.*

Obrambena i ofenzivna obavještajna služba počele su djelovati kao odvojene jedinice u travnju 1937. Ofenzivnu obavještajnu službu obavljali su obavještajni centri, granične jedinice i vojni atašei. Bila je podređena Prvom obavještajnom odjelu. Obrambena obavještajna služba (protuobavještajna služba) bila je organizirana prema teritorijalnoj strukturi jugoslavenske vojske. Treba napomenuti da su se operativne aktivnosti koje su obavljale terenske jedinice vojnoobavještajne i protuobavještajne službe često preklapale time što je jedna zadirala u nadležnosti druge.

Vojne specijalne službe Kraljevine Jugoslavije do listopada 1937. ostale su nepromijenjene, tj. imale su četiri odjela i sekciju za kontakte sa stranim vojnim izaslanicima akreditiranim u Jugoslaviji. U tom se mjesecu dogodila važna reorganizacija Glavnoga stožera. Bila je pokrenuta privremenom uredbom, koja je stupila na snagu 1939. godine. Tada su formirana tri ravnateljstva sa šest sekcija (po dvije za svako ravnateljstvo): Prvo ravnateljstvo s operativnom i obavještajnom sekcijom, Drugo ravnateljstvo s organizacijskom i prijevoznom sekcijom te Treće ravnateljstvo sa znanstvenom i povijesnom sekcijom.⁵⁰

Organizacija Obavještajnoga odjela, koji je ušao u sastav Prvoga ravnateljstva, ostala je nepromijenjena (imao je četiri sekcije i sekciju za kontakte s vojnim atašeiima akreditiranim u Jugoslaviji). Promijenila se jedino nadležnost, jer je Odjel postao podređen šefu Prvoga ravnateljstva, a prije je bio podređen načelniku Glavnoga stožera. Načelnik Obavještajnoga odjela u opisanom razdoblju bio je pukovnik Borivoje Josimović, a pomoćnici su mu bili pukovnik Andra Božanović, brigadni/divizijski general Žarko Majstorović i pukovnik Žarko Popović.⁵¹

Takva organizacija nije dugo funkcionirala jer je u veljači 1940. provedena posljednja reorganizacija Glavnoga stožera. Tada je formirano Drugo obavještajno ravnateljstvo, koje je apsorbiralo Prvi i Drugi obavještajni odjel. Načelnik ravnateljstva bio je brigadni general Dragoslav Milosavljević, ulogu šefa Prvoga odjela preuzeo je pukovnik Žarko Popović (od 1940. pukovnik Vladimir Kalećak), a dužnosti šefa Drugoga odjela obavljao je pukovnik Dragoljub Stojanović. Prvi odjel bavio se prikupljanjem podataka isključivo obavještajne naravi (sekcije za Bugarsku, Mađarsku, Italiju, Albaniju, samo do 1939., i Njemačku), dok je Drugi odjel obavljao obrambene aktivnosti na osnovi podataka dobivenih od terenskih jedinica. Osim toga, bavio se djelovanjem iredentističkih, subverzivnih i diverzantskih organizacija („Hrvatsko pitanje”, „Kulturbund”, „Katolički sveštenici”, „Komunizam”, „Vojni begunci”, „Emigranti”, „Makedonstvujušci”).⁵²

Organizacija centrale vojne obrane bila je sljedeća:

- šef Odjela i zapovjedništvo
- Odsjek „M”
- Odsjek za obranu, odnosno protuobavještajno djelovanje

⁵⁰ Isto, 1; ДЕНДА, „Вojна обавештајна служба”, 28.

⁵¹ Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat), II deo, 8.

⁵² Isto, 9.

- Odsjek za šifriranje, kartoteku i kriptografiju
- Odsjek za fotografiju i kemiju.⁵³

Treba još dodati da su, kako je opasnost od rata rasla, otvarani vojni atašmani u Londonu i Washingtonu 1939. te u Moskvi 1940. godine. Međutim, atašmani u Pragu i Tirani bili su zatvoreni.⁵⁴

Odsjek „M”

Posebno mjesto u strukturi opisane obavještajne službe zauzeo je Odsjek „M”, koji je bio neposredno podređen ravnatelju obavještajnoga zapovjedništva i samo je njemu dostavljao prikupljene podatke. Odsjek „M” funkcionirao je kao neovisna i duboko tajna jedinica. Nije bio smješten u zgradama Glavnoga stožera, nego je koristio tajne prostorije raspoređene po Beogradu (slično je bilo i s jedinicama na terenu; sjedišta centara činili su privatni stanovi). Časnici i dočasnici Odsjeka „M” nisu nosili uniforme i koristili su se kodnim imenima.⁵⁵ Načelnik Odsjeka imao je na raspolaganju skrovište u Glavnoj pošti u Beogradu, zahvaljujući čemu je bila moguća komunikacija s agencijom i podređenima. Operativna dokumentacija se šifrirala, što je otežavalo čitanje korespondencije bez poznavanja ključa šifriranja.

Prvi načelnik Odsjeka (istodobno njegov idejni tvorac⁵⁶) bio je pukovnik Gojko M. Jovanović, a ulogu njegova pomoćnika preuzeo je pukovnik Dragoljub Stojanović. Prema izvješću pukovnika Uglješe Popovića, u kolovozu 1938. on je dobio naredbu o preustroju Odsjeka „M”.⁵⁷ Zbog ograničenih podataka ne možemo rekonstruirati organizaciju i djelovanje te jedinice. Osim dokumenata iz poratnih godina, nisu pronađeni drugi pouzdani materijali o Odsjeku. Također, Popovićeve iskaze teško je provjeriti, odnosno utvrditi.⁵⁸

Na prijelazu iz 1939. u 1940. pukovnik Popović predstavio je novu organizaciju Odsjeka, koji je dobio naziv *Servis tajne vojno-obavještajne službe (C-TBOC; S-TVOS)*.⁵⁹ Nova organizacija temeljila se na sljedećim odsjecima:

- centrala u Beogradu (šef službe, šef kartoteke, dva časnika za posebne namjene, šest referenata i do 70 suradnika agenture)
- fotografska usluga (laboratorij/kabinet)
- kemijska služba (kabinet)

⁵³ Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat), I deo, 17.

⁵⁴ ДЕНДА, „Вojна обавештајна служба”, 28.

⁵⁵ ПОПОВИЋ, *Deseti po redu*, 42.

⁵⁶ Otuda se u nazivu našlo slovo M, koje potječe od srednjega imena pukovnika Jovanovića – barem na takvu sugestiju možemo naići u studijama napisanim nakon 1945. godine.

⁵⁷ ПОПОВИЋ, *Deseti po redu*, 41.

⁵⁸ Na osnovi saslušanja koja su vodili službenici jugoslavenskih sigurnosnih organa možemo potvrditi da je takva ćelija postojala.

⁵⁹ Prema pukovniku Popoviću, tajna služba započela je s radom 1. studenog 1938. ПОПОВИЋ, *Deseti po redu*, 44.

- radiogoniometrijska služba (radijska veza, radioprotuobavještajna služba)
- šifre (kriptografija).

Centrala tajne službe imala je 13 terenskih obavještajnih centara na području Jugoslavije i jedan u Švicarskoj (Bern).⁶⁰

Zbog rastuće ratne opasnosti, zadaće Odsjeka bile su prikupljanje informacija o vojnim potencijalima država u susjedstvu Jugoslavije i provođenje efikasnih kontrašpijunskih operacija na području Jugoslavije.

Centrala i njezine terenske jedinice imale su razvijenu agenturnu mrežu, koju su činili agenti i doušnici, organizirani u neovisnim ćelijama sa od dva do tri izvora informacija. Svaka je jedinica radila samostalno i nisu održavale međusobni kontakt. Agenti su stvorili vlastitu mrežu od najmanje nekoliko doušnika, koji su se u nomenklaturi Odsjeka nazivali „antene”. Broj „antena” ovisio je o broju agenata u pojedinoj ćeliji. Treba, međutim, napomenuti da je organizacija mreže funkcionirala bez instrukcije, stoga su u praksi bile stvarane i druge obavještajne operativne strukture, poput rezidentura.⁶¹

Prema tvrdnjama pukovnika Popovića, S-TVOS je svoju djelatnost okončao nakon puča 27. ožujka 1941.⁶²

Terenske jedinice kraljevskih obavještajnih službi u međuratnom razdoblju

Rad obavještajnih i protuobavještajnih službi vojske Jugoslavije temeljio se na djelovanju obavještajnih centara i njihovih agenturnih mreža organiziranih u zemlji (za obrambenu službu) i inozemstvu (za vojnoobavještajno djelovanje). Prve terenske jedinice nastale su početkom 1920-ih godina. Njihovu funkciju vršili su i obavještajni časnici pri stožerima operativno-taktičkih jedinica jugoslavenske vojske. Mreža obavještajnih centara formirala se početkom tridesetih godina XX. stoljeća i to se nastavljalo sve do raspada Kraljevine Jugoslavije. Centar su od 1936. činili šef i dva-tri obavještajna časnika (ponekad su te funkcije obavljali i dočasnici) te pomoćno osoblje. Sjedišta obavještajnih i protuobavještajnih jedinica nalazila su se u graničnim središtima, obično u velikim vojnim garnizonima (u pravilu stožeri armije i divizije). U promatranom razdoblju ta su

⁶⁰ Isto.

⁶¹ ДЕНДА, „Војна обавештајна служба”, 30; ПОПОВИЋ, *Deseti po redu*, 42; *Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat)*, II deo, 10. Prof. dr. Denda u svojem je članku opisao ulogu potpukovnika Popovića u pripremi i realizaciji puča u ožujku 1941. On je, među ostalim, sudjelovao na brojnim sastancima s britanskim vojnim diplomatima – pukovnikom A. H. H. MacDonaldom i Charlesom S. Clarkom. Prema srpskim povjesničarima, jugoslavenski časnici podijelili su s Britancima podatke o njemačkim i talijanskim oružanim snagama. Štoviše, omogućili su kontakt s višim časnicima oružanih snaga Kraljevine (npr. s generalom Borivojem Mirkovićem) koji su bili angažirani u pripremi puča. БАКИЋ, „Слепа амбиција или британска субверзија”, 65-70; ДЕНДА, „Британци и војни пуч 27. марта 1941”, 61-66.

⁶² ПОПОВИЋ, *Deseti po redu*, 42; *Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat)*, II deo, 10; ДЕНДА, „Војна обавештајна служба”, 30.

središta bila podijeljena na dvije kategorije: drugu i treću (ne postoje materijali o prvoj kategoriji). Drugu kategoriju činile su jedinice smještene na glavnim operativnim pravcima, a njihov obavještajni interes obuhvaćao je zemlje koje su predstavljale znatnu prijetnju sigurnosti Jugoslavije. Treća kategorija podrazumijevala je poseban dio obavještajnih aktivnosti od velikog utjecaja na operativni rad. Štoviše, unutar pojedinih jedinica bile su organizirane agencije ovisno o operativnim potrebama.⁶³

Prema sačuvanim dokumentima u Hrvatskom državnom arhivu, Obavještajni centar sastojao se od dva odjela: ofenzivnoga i obrambenoga, te od sekcija: personalne, političko-propagandne, pravne, tehničke, zrakoplovne i komunikacijske. Takvu je strukturu trebao imati Obavještajni centar u Osijeku.⁶⁴

Terenska struktura obavještajne i protuobavještajne službe bila je sljedeća:

- obavještajni časnici u šest armijskih oblasti (u okružnim stožerima)
- obavještajni časnici u 16 divizijskih oblasti (smješteni u stožerima divizije, kod šefa taktičkoga stožera)
- obavještajni časnici brigadnih zapovjedništava i drugih samostalnih jedinica
- žandarmerija (obavljala je obrambene zadaće)
- obavještajni časnik stožera tvrđavnoga područja (od 1937. do 1941., šef stožera)
- tajni centri
- obavještajni časnici u pogonima industrije oružja i drugima koji proizvode za jugoslavenske oružane snage.⁶⁵

Obavještajni centar u Ljubljani i pomoćni obavještajni centri u Jesenicama i Mariboru

Jedan od najstarijih i najaktivnijih obavještajnih centara bila je jedinica u Ljubljani (centar druge kategorije). Njegov prvi dugogodišnji šef bio je potpukovnik Viktor Andrejka. Zamijenio ga je bojnič/potpukovnik Branko Plhak i vršio tu dužnost do 1940. godine. Nakon njega dužnost šefa preuzeo je kapetan Dragutin Slehovec/Slekovec, koji je prethodno bio na čelu Obavještajnoga centra u Sušaku. U travnju 1941. zamijenio ga je bojnič Predrag Stefanović (bivši šef Obavještajnoga odjela Okružnoga stožera tvrđave).⁶⁶

Časnici jedinice bili su kapetan Berto Ilovar (zadužen za sektor Brenner – Tarvisio – Bogatin) i kapetan Franc Lesjak (rukovodio je operativnim ak-

⁶³ *Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat), I deo*, 16; HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, sign. 010.3.8, *Zapisnik sa saslušanja Save Jankovića šefa obavještajnog centra na Sušaku*, 9-10.

⁶⁴ HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, sign. 010.3.3, *Izradak o jugoslavenskoj obavještajnoj službi*, 1-8.

⁶⁵ *Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat), I deo*, 1-2.

⁶⁶ *Isto*.

tivnostima na terenu Tarvisio – Bogatin – dolina Soče – Venecija – Trst – Postojna).

Centar druge kategorije u Ljubljani obavljao je operativne aktivnosti u Italiji i Austriji tako što je razrađivao vojne jedinice smještene u graničnom pojasu i unutrašnjosti zemalja te infrastrukturu. Smatran je jednim od najboljih. Jugoslavenska vojnoobavještajna agencija uspjela je doći do podataka o strukturi vojnih jedinica na taktičkoj i operativno-taktičkoj razini Kraljevine Italije, zahvaljujući čemu su dobiveni indikativni podaci o talijanskoj vojsci i u doba mira i u vrijeme mobilizacije.⁶⁷ Nakon što je Treći Reich okupirao Austriju, ljubljanski centar počeo je obavljati operativne aktivnosti protiv Nijemaca. Morao je prepoznavati strukturu pograničnih vojnih okruga, sustav terenskih čelija njemačke obavještajne službe i političke policije te raspored i kretanje jedinica njemačke vojske u Njemačkoj, Rumunjskoj i Bugarskoj za vrijeme ratne opasnosti. Agenti toga centra dostavljali su i podatke obavještajne naravi o industriji oružja, formiranju novih jedinica na području okupirane Austrije i preraspodjeli mehaniziranih i oklopnih jedinica u Italiji, gdje su se osnivale ekspedicijske snage za Afriku.⁶⁸

Centar u Jesenicama (treća kategorija) bio je podređen ljubljanskom centru. Djelovao je pod krinkom stanice granične policije. Za njega su radila dva agenta: Petar Bizjak i Borivoje Lazić. Prvi je održavao redovite kontakte s centrom u Ljubljani. Situacija se promijenila kad je na čelo ljubljanskoga centra stao kapetan Vladimir Simončič, preuzevši jedinicu u Jesenicama. Centar je vršio djelatnost usmjerenu na Italiju, a od kraja 1939. na Austriju. Agentske mreže dostavile su veoma važne materijale o njemačkim oružanim snagama i komunikacijskoj infrastrukturi, posebice o željeznici.⁶⁹

Centar u Mariboru nastao je 1936. nakon što je Treći Reich okupirao Austriju. Njegovo djelovanje bilo je usmjereno na razradu graničnoga pojasa do taktičke dubine. Na čelo centra došao je bojn timerko Tomić. U sastavu mariborske jedinice našao se također jedan dočasnik, koji se bavio evidencijskim i administrativnim poslovima.⁷⁰ Od 1941. u centru je služio bojn timerko/kapetan V. Simončič.

⁶⁷ HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, sign. 010.3.4, *Izradak o djelovanju jugoslavenske defanzivne i ofanzivne vojne obavještajne službe u Dalmaciji, Rijeci i Sloveniji*, 18-20; HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, sign. 010.3.8, *Zapisnik sa saslušanja Save Jankovića šefa obavještajnog centra na Sušaku*, 12-13.

⁶⁸ HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, sign. 010.3.8, *Defanzivna i defanzivno-vojna obavještajna služba bivše Jugoslavije na sektoru Dalmacije, Rijeke, Sušaka i Slovenije (Elaborat)*, 16, 20.

⁶⁹ ДЕНДА, Шлем и иајкача, 595; *Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat)*, II deo, 180-181; HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, sign. 010.3.4, *Izradak o djelovanju jugoslavenske defanzivne i ofanzivne vojne obavještajne službe u Dalmaciji, Rijeci i Sloveniji*, 20.

⁷⁰ HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, sign. 010.3.8, *Zapisnik sa saslušanja Save Jankovića šefa obavještajnog centra na Sušaku*, 10; *Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat)*, II deo, 180-181.

Obavještajni centar u Sušaku

Obavještajni centar u Sušaku bio je jedan od najstarijih (osnovan 1923. nakon što je talijanska vojska napustila grad⁷¹). Bio je usmjeren na razbijanje talijanskih oružanih snaga. Dužnosti načelnika toga centra obavljali su general Despot Damjanović, pukovnik Luka Jestrović (Jestrovićev pomoćnik bio je kapetan Slavko Draginić), a od srpnja 1937. Dragutin Slehovec/Sleko-vec. Posljednji šef centra bio je kapetan Savko Janković.⁷² Djelovanje centra za vrijeme Damjanovića i Jestrovića treba ocijeniti kao osrednje. Tek kad je Slehovec preuzeo jedinicu, stanje se promijenilo. Do raspada Jugoslavije centar je sakupio veliku količinu obavještajnog materijala o talijanskoj mornarici, organizaciji talijanskih jedinica, opremi i naoružanju te moralu.⁷³ Centar u Sušaku surađivao je s domoljubnom organizacijom „Izbjeglice iz Istre” ili „Istarske izbjeglice”, među čijim su se članovima našli mladi Slovenci i Hrvati iz Italije. Kontakt je održavao Josip Zelen, agent Obavještajnog centra.

Jugoslavenska obavještajna služba osiguravala je organizaciju propagandnog materijala, sakupljanje financijskih sredstava te pružala pomoć osobama na udaru represije. Omogućila je bijeg onima kojima je prijetilo uhićenje od talijanskih sigurnosnih službi. Zauzvrat su članovi organizacije dostavili vrijedne obavještajne podatke, među ostalim o utvrdama. Isto tako dobili su planove 80 talijanskih zračnih luka, koje su ukrali iz stožera zrakoplovstva u Bologni. Nakon izbijanja rata 1939. izveli su niz diverzantskih akcija na području Trećega Reicha (Austrije). Njemačka politička policija doznala je da su to bili članovi organizacije „Izbjeglice iz Istre”, nakon čega su Nijemci diplomatskim putem prisilili jugoslavenske vlasti na suradnju u cilju uhićenja hrvatskih i slovenskih domoljuba. Međutim, protuakcijom šefa centra bojnika Slehovca i potpukovnika Popovića članovima organizacije pruženo je utočište.⁷⁴

Agenture u Rijeci, Ilirskoj Bistrici, Klani i Veneciji

Agencija u Rijeci bila je glavni objekt Obavještajnog centra u Sušaku. Funkcionirala je pod krinkom tvrtke „Bella i prijatelj”, a njezin šef (rezident) bio je Josip Zelen. Aktivnosti su se obavljale u sektoru odgovornosti 17. i 18. pješačke divizije (VI. korpus), 12. i 15. pješačke divizije (V. korpus) u Zadru (Zara), Istri i otočnim prostorima, od donjega toka rijeka Soče i Tagliamenta, južno od crte Postojna – Gorizia – Oderzo – San Donà di Piave. Riječka agencija prikupila je materijale o mornarici, industriji oružja, vojnoj tehnologiji te

⁷¹ HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, sign. 010.3.8, *Zapisnik sa saslušanja Save Jankovića šefa obavještajnog centra na Sušaku*, 17.

⁷² DENDA, „Activities of Yugoslav Military Intelligence Service”, 225.

⁷³ *Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat)*, II deo, 181.

⁷⁴ HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, sign. 010.3.4, *Izradak o djelovanju jugoslavenske defanzivne i ofanzivne vojne obavještajne službe u Dalmaciji, Rijeci i Sloveniji*, 15-16.

organizaciji i obuci talijanskih trupa.⁷⁵ Bile su joj podređene tri odvojene mreže, organizirane od strane rezidenta i smještene u tvornici torpeda, vojnom odjelu okružnoga ureda u Rijeci te u okruženju talijanske pješačke divizije „Ferraro” (agent s kontaktima u stožeru talijanske taktičke jedinice).⁷⁶

Agencija koju je vodio jedan agent vršila je operativne aktivnosti na liniji Trst – Postojna – Klana (Ilirska Bistrica – Postojna – Gorica – Sveti Petar). Zadaća mreže bila je prikupljanje podataka o talijanskim utvrdama, komunikacijskoj infrastrukturi, položaju garnizona i drugih vojnih objekata.⁷⁷

Agencija od dva člana, braće (braća Martimac ili Medvediće), radila je pod krinkom lokalne pilane. Pružala je informacije o talijanskim utvrdama i vježbama na obližnjem vježbalištu.⁷⁸

Objekt se sastojao od jednoga agenta („ponuđača”),⁷⁹ koji je sam ponudio svoje usluge kapetanu Slekovcu/Slehovcu. Imao je kontakte u Veneciji i Anconi. Zahvaljujući njima uspio je dostaviti podatke o talijanskoj mornarici i talijanskim pomorskim bazama (uključujući podmornice u Veneciji).⁸⁰

Obavještajni centar u Splitu

Za ovaj su centar bile važne jedinice 23. i 34. divizije IX. korpusa, tj. područje Visso – Rieti – Piedimonte – Melfi – Taranto – Santa Maria di Leuca i Zadra. Bio je podređen zapovjedništvu 2. armijske oblasti. Nažalost, nemamo na raspolaganju podatke o njegovoj aktivnosti.⁸¹

Obavještajni centar u Subotici

Centar je osnovan 1. siječnja 1923., a njegov prvi šef bio je pukovnik Lazar Savičević. Od 1924. do 1934. šef je bio kapetan Konstantin Plavšić, a zatim kapetan Milan Stanković. Zadaća centra bila je prikupljanje informacija o mađarskom obrambenom potencijalu, oružanim snagama, ratnim pripremama, političkoj situaciji, i unutarnjoj i vanjskoj, te protuobavještajna zaštita od djelovanja mađarske obavještajne službe. Glavni smjer ofenzivnoga djelovanja subotičkoga centra bio je koncentriran na strateškom pravcu Subotica – Budimpešta. Osim toga, agentske mreže centra djelovale su na pravcu Debrecen – Pečuh.⁸²

⁷⁵ Isto, 11.

⁷⁶ HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, sign. 010.3.8, *Zapisnik sa saslušanja Save Jankovića šefa obavještajnog centra na Sušaku*, 11.

⁷⁷ DENDA, „Activities of Yugoslav Military Intelligence Service”, 225.

⁷⁸ Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat), II deo, 184.

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, sign. 010.3.4, *Izradak o djelovanju jugoslovenske defanzivne i ofanzivne vojne obavještajne službe u Dalmaciji, Rijeci i Sloveniji*, 14.

⁸¹ DENDA, „Activities of Yugoslav Military Intelligence Service”, 222.

⁸² Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat), II deo, 191-192.

Objekt je primarno obavljao obavještajne poslove u Mađarskoj, dobivajući vrijedan obavještajni materijal. Centar je imao široku mrežu agenata u vojnim jedinicama, štabovima taktičkih jedinica, organizacijama i društvima, ministarstvima, na željeznici, u upravnim i policijskim uredima te u mađarskim terenskim obavještajnim i protuobavještajnim ćelijama, koje su djelovale ne samo s mađarskoga teritorija nego i iz Bugarske i Albanije. Osim toga, centar je istraživao iredentistički ustaški pokret, koji je imao ozbiljnu organizaciju u Mađarskoj.⁸³ Zahvaljujući svojim agentima centar je došao do podataka o suradnji ustaša s mađarskim i talijanskim obavještajcima te bugarskim teroristima iz VMRO-a.⁸⁴ U jesen 1933. stigle su informacije o planiranom atentatu na kralja Aleksandra. Međutim, vojni i politički autoriteti zanemarili su tu informaciju.⁸⁵

Obavještajni centar u Osijeku

Vršio je operativne aktivnosti na mađarskom pravcu. Šefovi toga centra od 1931. do 1938. bili su (kronološki) kapetan Borislav (Bora) Bešlić, bojnik Josip Kružić (koji je u isto vrijeme obnašao dužnost obavještajnoga časnika stožera Osječke divizije) i potpukovnik Dušan Bojović.⁸⁶ Sektor odgovornosti obuhvaćao je područja od sela Batina Skela duž Dunava do Vukovara. Pod jurisdikcijom Centra našao se i teren južno od Koprivnice do rijeke Drave.⁸⁷ Osoblje Centra činio je jedan dočasnik, koji se bavio administrativnim poslovima. Zadaća centra bila je prikupljanje obavještajnih podataka o vojnim jedinicama, političkoj situaciji i djelovanju mađarskih tajnih službi u sektoru odgovornosti osječkoga centra.⁸⁸ U relativno kratkom vremenu kapetan Bešlić stvorio je nekoliko agenturnih mreža, koje su dostavljale informacije o unutarnjoj situaciji Mađarske i njezinim oružanim snagama. Jedinica je istraživala i hrvatske disidente, posebno pripadnike ustaške organizacije, koji su boravili u bazi Janka Pusta. Od 1935. centar se uspješno borio protiv mađarske špijunaže.⁸⁹

Obavještajni centar u Pirotu

Centar je obavljao obavještajne i protuobavještajne aktivnosti protiv Bugarske. Prije 1936. šefovi su bili kapetan Tasa Dinić (strijeljan) i potpukovnik Milan Grujišić. Od 1936. do 1941. centrom su upravljali potpukovnik Dušan Bojović, bojnik Luka Šarić (od 1937. do 1938.) i potpukovnik Zvonimir

⁸³ GIBAS-KRZAK, „Attempt on the life of the King Alexander I in Marseille”, 68-70.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat), II deo, 193-197.

⁸⁶ HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, sign. 010.3.8, *Zapisnik sa saslušanja Save Jankovića šefa obavještajnog centra na Sušaku*, 8-9.

⁸⁷ Isto, 8.

⁸⁸ Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat), II deo, 198-199.

⁸⁹ Isto, 199; HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, sign. 010.3.3, *Obavještajna služba bivše Jugoslavije. Obavještajni centar – organizaciona struktura*, 9-10.

Hećimović. Centar je imao agenture u Jugoslaviji (Niš, Pirot, Caribrod) i Bugarskoj. Prikupljao je materijale o bugarskoj vojsci, unutarnjoj situaciji te zemlje, aktivnostima makedonskih nacionalista i njihovoj suradnji s drugim opozicijskim grupama i komunistima.⁹⁰ Doušnike centara koji su radili protiv Bugarske činili su bugarski emigranti i izbjeglice te (rjeđe) zarobljeni i vrbovani članovi komunističkih organizacija. Agencije su surađivale i s civilnim službama smještenim u jugoslavenskim konzulatima u Bugarskoj (npr. u Varni). Dobivale su obavještajne podatke o strukturi oružanih snaga, industriji oružja, unutarnjoj situaciji Bugarske i protujugoslavenskim organizacijama. Informacije su dijelili i zaposlenici željeznice i carinarnice.⁹¹

Obavještajni centar u Bernu

Centar je osnovan 1939., a njegov šef, Nikola Vilhar, bio je sin bogatoga vlasnika pilana iz Dalmacije. Počeo je suradnju s jugoslavenskom obavještajnom službom u ljeto 1937., kad ga je vrbovao vojnik Slekovec/Slehovec. Koristeći svoje mnogobrojne kontakte u inozemstvu, dostavio je podatke o talijanskom ratnom zrakoplovstvu. Iste godine javio mu se jedan francuski obavještajac, nudeći mu suradnju. Vojnik Slehovec naredio je Vilharu da prihvati ponudu, pa je sljedeće dvije godine Vilhar uspješno, radeći pod stranom zastavom, dostavljao podatke o francuskoj i jugoslavenskoj obavještajnoj službi. Nakon što je 1939. izbio rat, Drugi obavještajni odjel donio je na zahtjev vojnika Slehovca odluku o osnivanju Obavještajnoga centra u Bernu da bi se Vilharove vještine i njegova agentura mogle potpuno iskoristiti. Šef švicarske misije slao je u Beograd podatke prvenstveno o njemačkoj vojsci. Krajem 1939. centar je također bio uključen u razgovore između antihitlerovske opozicije i predstavnika britanske obavještajne službe. Paralelno su vođene obavještajne aktivnosti protiv Njemačke, a informacije su se dijelile s Britancima.⁹² Prema drugim podaci-

⁹⁰ РИСТИЋ, „Рад војне обавештајне службе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца према Бугарској”, 129-149; *Bivša jugoslovenska vojnoobavještajna služba (elaborat), II deo*, 200-201.

⁹¹ РИСТИЋ, „Рад војне обавештајне службе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца према Бугарској”, 132-133.

⁹² O ulozi centra u Bernu pisao je i prof. Denda. On je primijetio da je obavještajna služba u Švicarskoj surađivala s francuskim *Deuxième Bureau de l'État-major général* i prenosila političke i vojne informacije iz Italije, Mađarske i Njemačke. No, profesor ne navodi osobne podatke šefa toga centra, samo njegov nadimak. Fragmentarni podaci, ali iznimno važni za povijest toga centra, nalaze se u Hrvatskom državnom arhivu. Najvrednija je studija čiji je autor najvjerojatnije Dragutin Slekovec/Slehovec. Prema njegovu svjedočenju, 1937. kontaktirao ga je Nikola Vilhar rekavši da su mu Francuzi iz *Deuxième Bureaua ponudili suradnju*. Slekovec tvrdi da je naredio Vilharu neka prihvati prijedlog i time uspostavi kontakt, koji se nastavio i sljedećih godina. Vilhar je trebao dobiti obavještajni materijal od nekog Punenthera, koji je živio u Švicarskoj. Najvjerojatnije je ta aktivnost završila prije izbijanja Rujanske kampanje 1939. godine. Obnovljena je nakon agresije Trećega Reicha na Poljsku uz suglasnost šefa Glavnoga stožera generala Dušana Simovića. Vilhar je ponovno otišao u Švicarsku, pod krinkom trgovačkoga predstavnika i u isto vrijeme kao šef centra. Moguće je da je Vilhar na početku bio jedino kurir,

ma, centar je do ljeta 1939. surađivao sa službama Sovjetskoga Saveza.⁹³ Osim obavještajnih i protuobavještajnih terenskih jedinica jugoslavenske vojske, pojedini centri provodili su obavještajne aktivnosti protiv Italije u Dubrovniku, Mađarske u Koprivnici, Bugarske u Štipu te Grčke i Albanije u Debru.

Postojali su i obrambeni centri u Debru, Beogradu, Kragujevcu i tzv. prikriveni centri u Beogradu, Zagrebu, Kragujevcu, Novom Sadu i Ljubljani.⁹⁴ Te su jedinice nastale dvije godine prije izbijanja rata. Obavljale su operativne aktivnosti obrambenoga, odnosno protuobavještajnoga karaktera. Imale su jednoga šefa delegiranog na puno radno vrijeme u stožer divizijskoga okruga. No, imao je unajmljen stan i nosio je civilnu odjeću. Zadaća mu je bila prikupljati podatke o političkoj situaciji, djelovanju političkih stranaka te o životu osoblja, njihovim stavovima, obitelji itd. Bojnik zadužen za centar bio je izravno podređen ravnatelju Drugoga obavještajnog ravnateljstva. Iako je radio puno radno vrijeme, šef odjela znao je samo za mjesta izvršavanja zadataka.⁹⁵

Štab tvrđavnoga područja

Jedinica protuobavještajne službe za zaštitu fortifikacija jugoslavenske vojske osnovana je 1938. zajedno sa Štabom tvrđavnoga područja, koji je preuzeo funkcije štaba zapovjednika tvrđavnih radova sa sjedištem u Ljubljani. Neposredno je bila podređena Ministarstvu vojske i mornarice,⁹⁶ a sastojala se od tri odjela: Opći odjel bavio se obavljanjem općih administrativnih i pravnih poslova, pisanjem izvješća, projekata i planova, Organizacijsko-taktički odjel bavio se tvrđavskim zadacima i obukama, a Obavještajni odjel bio je zadužen za protuobavještajnu zaštitu vojske i fortifikacijskih radova, suzbijanje špijunaže, diverzija i sabotaža te izviđanje neposrednoga prednjeg plana tvrđavnoga područja. U njegovu sastavu bili su: stožerni radnik specijalne službe (prvi je šef bio kapetan Sava Janković, zatim bojnik Predrag Stefanović), pomoćnik (kapetan Oskar Baranović), dva obavještajna časnika (bojnik Krsta Antić i Vilko Križanec), dva žandarska časnika, koja su bila zadužena za fizičku zaštitu fortifikacijskih objekata, poštanski službenik (Vladimir Šenk) odgovoran za cenzuru, ekspediciju pošte i zaštitu klasificiranih podataka, dva dočasnika/časnika (narednik Ilija Ljašević i Jovan Maček).⁹⁷

a poslije rezident, dok je u izvješću spomenuti Punenther bio jedan od agenata koji je dostavljao informacije. Vilhar je vjerojatno i sam izvršavao obavještajne zadatke. *Војнообавештајна служба у Србију*, 48-49; HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, sign. 010.3.4, *Izradak o djelovanju jugoslavenske defanzivne i ofanzivne vojne obavještajne službe u Dalmaciji, Rijeci i Sloveniji*, 17-18; ДЕНДА, „Обавештајна сарадња Краљевине Југославије са западним савезницима”, 98, 100-101; *Bivša jugoslovenska vojnootobaveštajna služba (elaborat)*, II deo, 189-190.

⁹³ *Војнообавештајна служба у Србију*, 48.

⁹⁴ ДЕНДА, „Војна обавештајна служба”, 29.

⁹⁵ *Bivša jugoslovenska vojnootobaveštajna služba (elaborat)*, I deo, 31.

⁹⁶ *Bivša jugoslovenska vojnootobaveštajna služba (elaborat)*, II deo, 119; *Bivša jugoslovenska vojnootobaveštajna služba (elaborat)*, I deo, 22.

⁹⁷ *Bivša jugoslovenska vojnootobaveštajna služba (elaborat)*, II deo, 119-120.

Osim obavještajnih časnika, operativni rad vršili su zapovjednici fortifikacijskih područja i njihovi pomoćnici. Djelovali su neovisno o Odjelu i na taj način dobivali podatke od agenata i doušnika.⁹⁸

Zaključak

Vojnoobavještajna služba Kraljevine SHS/Jugoslavije bila je proširena i organizacijski prilagođena novonastalim prijetnjama sigurnosti jugoslavenske države. U međuratnom razdoblju služba je tri puta reorganizirana, što je prema mišljenju vrhovnih vojnih vlasti imalo cilj povećati efikasnost informativnoga te protuobavještajnoga djelovanja. Te su promjene uglavnom bile u skladu s prevladavajućim organizacijskim trendovima i djelovanjem tadašnjih tajnih službi. Također su odražavale mogućnosti države, geopolitičku situaciju na Balkanskom poluotoku i u Europi te razvoj jugoslavenskih oružanih snaga.

U prvim godinama nakon završetka Velikoga rata fokusiralo se na stvaranje takva sustava obavještajnih i protuobavještajnih službi koji bi državi osigurao stalni protok podataka, posebice o susjednim državama, tj. Italiji, Mađarskoj, Austriji, Albaniji i Bugarskoj, a također bi joj omogućio učinkovito reagiranje na prijetnje iredentističkih i komunističkih organizacija koje su radile na likvidaciji jugoslavenske države. Sljedećih godina obavještajne i protuobavještajne službe Kraljevine SHS/Jugoslavije djelovale su u izrazito nepovoljnoj geopolitičkoj situaciji, što je primoralo obavještajno vodstvo i vrhovne vojne vlasti da svoje napore rasporede u nekoliko pravaca. Agresivna talijanska politika, a od druge polovine 1930-ih i njemačka, mađarski te bugarski revizionizam i težnje nacionalnih manjina prisilili su na usvajanje relativno uravnoteženoga organizacijskog modela, iako ga nisu podupirali slabo gospodarstvo i nesposobne elite jugoslavenske države.

Sačuvana dokumentacija oslikava tajne službe, stoga znamo da su one u složenim političkim uvjetima provodile efikasne operativne djelatnosti. Pritom nisu izbjegle greške, među koje svakako treba ubrojiti nekorištenje informacija o planiranom atentatu na kralja Aleksandra, krađu šifri od talijanskih obavještajaca ili prilično velik prodor Njemačke u strukture vlasti, vojske i sigurnosnih organa Jugoslavije.⁹⁹ Nedvojbeno je na učinkovitost obavještajnih i protuobavještajnih službi utjecala vazalna politika Beograda prema Trećem Reichu.

Vrijedi napomenuti da su izvori koji se odnose na povijest jugoslavenskih tajnih službi u međuraću dosta ograničeni. Veoma je malen i broj znanstve-

⁹⁸ Isto, 126-128.

⁹⁹ U članku se spominje jedino aktivnost stranih službi. Zbog određene svrhe članka nije bio moguć temeljit pristup, odnosno nije se moglo dodatno opisati operativno djelovanje i borba na tzv. mirnoj fronti. Više informacija o porazima tajnih službi Kraljevine Jugoslavije npr.: BJELAJAC, *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Jugoslavije 1922-1935*, 170-171; PETKOVIĆ, *Obavještajci Jugoslavije*, 71-73; КОВАЧ, ПОПОВИЋ ГРИГОРОВ, *Војна служба безбедности*, 50-52.

nika koji su istraživali to iznimno zanimljivo područje (osim studija profesora Dalibora Dende i Ivana Ristića). Literatura se sastoji samo od nekoliko stručnih radova, čija je vrijednost u najmanju ruku sumnjiva. Stoga bi trebalo formulirati zahtjev za pokretanje temeljnih istraživanja, počevši od stručnoga pregleda i analize arhivskih fondova.

Bibliografija

HR-HDA-145-SBODZ: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 145, Savska banovina. Odjeljak upravnog odjelenja za državnu zaštitu.

HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 1561, Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske.

SR-AJ-14-MUP KJ-OBBD: Srbija, Arhiv Jugoslavije, Beograd, fond 14, Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije, Odeljenje za Banat, Bačku i Baranju.

SR-VA-AVA-2-4.000.01: Srbija, Vojni arhiv, Beograd, Arhiva Vojnobezbednosne agencije, fond 2-4.000.01.

SR-VA-VKJ, P. 17: Srbija, Vojni arhiv, Beograd, Vojska Kraljevine Jugoslavije od 1921. do 1941. godine, Popisnik 17.

The National Archives Kew London, The Security Service, Italian Intelligence Organisations in Jugoslavia, Sygnatura KV 3/293.

WBH-CAW, Oddz. II SG WP: Wojskowe Biuro Historyczne, Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie, Oddział II Sztabu Głównego/Generalnego Wojska Polskiego 1921-1939.

БАКИЋ, Драган. „Слепа амбиција или британска субверзија?: Југословенски официри, британске обавештајне службе и државни удар од 27. марта 1941. године”. *Војноисторијски гласник* (2021), бр. 2, 53-83.

BJELAJAC, Mile. *Diplomatija i vojska. Srbija i Jugoslavija 1901-1999*. Beograd: Medija centar „Odbrana”, 2010.

BJELAJAC, Mile. *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1921*. Beograd: Narodna knjiga, 1988.

BJELAJAC, Mile. *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Jugoslavije 1922-1935*. Beograd: ČIP štampa, 1994.

DENDA, Dalibor. „Activities of Yugoslav Military Intelligence Service Towards Italy 1918-1941”. U: *Serbian-Italian Relations: History and Modern Times*, ur. Srđan Rudić i Antonello Biagini. The Institute of History Belgrade; Sapienza University of Rome, Research center CEMAS, 2015, 215-229.

ДЕНДА, Далибор. „Британци и војни пуч 27. марта 1941”. *Војноисторијски гласник*, Росебно издање: 80 година од почетка антифашистичке борбе у Србији и Југославији (2022): 54-78.

ДЕНДА, Далибор. „Обавештајна сарадња Краљевине Југославије са западним савезницима”. U: *Други светски рат – 75 година касније*.

Зборник радова, том I, ур. Д. Денда, Б. Димитријевић и Д. Тасић. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2021, 97-112.

ДЕНДА, Далибор. *Шлем и шајкача – војни фактор и југословенско немачки односи*. Нови Сад: Матица српска, 2019.

ДЕНДА, Далибор. „Војна обавештајна служба у Краљевини СХС/Југославији 1918-1941”. *Војноисторијски гласник* (2010), бр. 2: 20-39.

ЂОКИЋ, Снежана; НИКОЛИЋ, Ивана; ВЕЛИЧКОВИЋ, Никола. *Војнообавештајна служба у Србији*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2012.

ЂУКИЋ, Слободан. „Оснивање и рад Главног генералштаба српске војске 1876-1912. године”. *Војно дело* (2015), бр. 2: 327-342.

GIBAS-KRZAK, Danuta. „Attempt on the life of the King Alexander I in Marseille – circumstances – organizers – consequences. Analysis of the problem”. U: *Terrorism in the Balkans in the 20th and 21st century*, ur. Danuta Gibas-Krzak. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2018.

„Istorija vojne obavještajne službe Srbije: Apis, Putnik, Draža...”. *Intermagazin*, 14. 5. 2014. Pristup ostvaren 24. 4. 2023. <https://www.intermagazin.rs/istorija-vojne-obavestajne-sluzbe-srbije-apis-putnik-draza/>.

KOŁAKOWSKI, Piotr. *Czas próby. Polski wywiad wojskowy wobec groźby wybuchu wojny w 1939 roku*. Warszawa: Demart SA, 2012.

КОВАЧ, Светко; ПОПОВИЋ ГРИГОРОВ, Ирена. *Војна служба безбедности у Србији*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2013.

KRANJC, Marijan F. *Vojaška obveščevalna služba v Kraljevini SHS/Jugoslavije in slovenski delež*. Pristup ostvaren 22. 4. 2023. <https://vojastvo-military.si/wp-content/uploads/Doc4-VOSJabcde.pdf>.

KRIZMAN, Bogdan. *Vanjska politika Jugoslovenske države 1918-1941. Diplomatsko-historijski pregled*. Zagreb: Školska knjiga, 1975.

KRZAK, Andrzej. *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej przeciwko radzieckim służbom specjalnym 1921-1939*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2007.

LARECKI, Jan. *Wielki Leksykon Służb Specjalnych Świata. Organizacje wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznych świata. Terminologia profesjonalna i żargon operacyjny*. Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza, 2007.

МИХАЈЛОВИЋ, Дејан Д. „Положај и улога служби безбедности у савременој јавној управи”. Докторска дисертација, Београд, 2017.

MIJALKOVSKI, Milan; TOMIĆ, Duško; PEŠIĆ, Zvonimir; ANTIĆ, Zoran. *Špijunsko ratovanje Kraljevine Srbije uoči Velikog rata*. Beograd: Draslar partner d.o.o., 2014.

МИЛИЋЕВИЋ, Милић. *Реформа војске Србије 1897-1900*. Београд: Војноиздавачки завод, 2002.

МИЛОШЕВИЋ, Милан. *Шпијунажа и контрашпијунажа (1804-2004). Безбедност јавна и тајна*. „Одбрана”, Специјални прилог бр. 41, 1. март 2009.

МИЛОШЕВИЋ, Милан; БОГДАНОВИЋ, Бранко. *Безбедност обновљене Србије*. Београд: Службени гласник, 2004.

ПЕШИЋ, Звонимир; ТОМИЋ, Душко; АНТИЋ, Зоран; МИЈАЛКОВСКИ, Милан. *Обавештајна служба Краљевине Србије у Великом рату (1914-1918)*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2015.

РЕТКОВИЋ, Milan V. *Obaveštajci Jugoslavije 1918-1945*. Beograd: Zlatni presek, 2004.

ПОПОВИЋ, Љубодраг; МИЛИЋЕВИЋ, Милић. *Министри војни кнежевине и краљевине Србије 1862-1918*. Београд: Војноиздавачки завод, 1998.

ПОРОВИЋ, Uglješa. *Deseti po redu. Tajna vojno obaveštajna služba bivše jugoslavenske vojske od 1939. do 1941. godine*. Beograd: U. Popović, 1976.

РИСТИЋ, Иван. „Рад војне обавештајне службе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца према Бугарској (с посебним освртом на обавештајну делатност Танасија Динића)”. *Архив: часопис Архива Југославије* (2019), бр. 1-2: 129-151.

Војнообавештајна служба у Србији. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2014.

ЖИВОТИЋ, Александар. „Апис на Косову 1912. године”. *Војноисторијски гласник* (2005), бр. 1-2: 44-57.

ЖУТИЋ, Никола. „Коминтерна и Краљевина Југославија у извештајима Евгенија Жукова”. *Balkanica* (1991), бр. 22: 161-177.

SUMMARY

Military Intelligence and Counterintelligence Services of the Kingdom of SHS/Jugoslavia 1918-1941 – Organisation and Activities

The military intelligence and counter-intelligence services of the Kingdom of SHS/Jugoslavia were a continuation of the special services of the Kingdom of Serbia, which were established in the 19th century together with the state. The organisational solutions developed at that time allowed for the relatively rapid reconstruction and creation of the marginally effective information and counter-espionage system of the Yugoslav state after 1918. Over a period of more than twenty years, the Yugoslav Army's intelligence and counter-espionage service underwent four reorganisations aimed at strengthening state security. The proposition is advanced that the solutions applied worked well in the practice of operational activities. In principle, the organisational structure of Yugoslav military offensive and defensive intelligence reflected the trends in the field at the time, but was also characterised by models that corresponded to the realities of the Yugoslav state and the complex security architecture of the Balkans between 1918 and 1941.

Keywords: Kingdom of SHS/Jugoslavia; military intelligence and counter-intelligence services; Intelligence Branch; Intelligence Centre; operational activities